

Jerzy Snopek

Két jegyzet

Kapuściński és a magyarok

Kapuściński szinte mindenütt járt. Személyesen és a könyvei által. Elmondható-e vajon, hogy Magyarország valamilyen különleges szerepet játszott volna életében? Voltak magyar ismerősei, barátai, olvasói, tisztelői, de hisz a világ legtöbb országában voltak ilyenek.

Kapuściński nem szentelt a magyaroknak – sem más európai nemzeteknek – annyi figyelmet könyveiben, mint amennyit távoli népeknek és országoknak szentelt, amelyeknek életéről és problémáiról úgy tudott írni, hogy a közép-európai olvasók a saját életüket és problémáikat látták viszont ezekben az írásokban.

Artur Domosławski elhíresült hatalmas Kapuściński-életrajzában tulajdonképpen nincs szó a magyar vonatkozásokról, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni őket. Maga Kapuściński is beszámolt magyar kapcsolatairól. Gyerekkori emlékei közt találunk két, velük kapcsolatos, eléggé bensőséges, kedves emléképet. A második világháború idején a lengyel háborús menekültekkel együtt Magyarországon tartózkodott a nagynénje, Maria Kapuścińska, aki úgy mesélt a magyarok vendégszeretetéről Balatonbogláron, mint életének egy nagy kalandjáról. A másik gyerekkori emléke *A Pál utcai fiúk* című kötelező olvasmány mély átélése volt. Ifjúkori éveiből traumatikus élményként maradt meg emlékezetében a magyar Október, bár nem lehetett ott abban az időben Budapesten, mert épp akkor kezdődött el riporter pályája – távol Európától. A későbbiekben is érdeklődéssel követte a magyar irodalmat és a magyar kultúrát, és 1983-ban látogatott először Magyarországra. Izgalmas író-olvasó találkozókon vett részt, fotókiállítása nyílt, részt vett a demokratikus ellenzék megszületésében. Sorra adták ki könyveit, amelyek közül egynek a részletei már a mű lengyelországi megjelenése előtt olvasható volt a *Forrás* hasábjain.

Itt szeretném fölhívni a figyelmet két (részlet) kérdésre: az első életrajzi jellegű, a másik műveinek magyarországi fogadtatásával kapcsolatos.

Egy Kovács István készítette interjúban Kapuściński utalt arra, hogy elképzelhető, hogy magyar gyökerei vannak. A Bochniából származó nagyapjára céltzott, akit a helyi lakosok „magyar”-nak hívtak. *„Lehet – mondta Kapuściński –, hogy hosszabb idő eltöltése után tért vissza Magyarországról Galíciába, de az is lehet, hogy egyszerűen magyar származású volt... Így nincs kizárva, hogy helyjel-közzel én is az vagyok.”*

A másik dolog Ryszard Kapuściński műveivel és azok külföldi fogadtatásával kapcsolatos. Köztudott, hogy könyveit tízegynéhány nyelvre lefordították. A hetvenes években kezdték műveit idegen nyelvre átültetni, bár az igazi sikersorozat inkább a következő évtized elejére tehető. Az ilyen világhírű, nagy karriert befutott írónál, a fordítások ilyen áradata esetében mindig fölmerül a kérdés: melyik idegen nyelvű fordítás volt vajon az első. Nos, nagyon nagy valószínűséggel, már-már biztosra vehetően megállapítható, hogy az elsőség pálmáját a Nowa Hutáról szóló szocialista realista Kapuściński-vers magyar fordítása viheti el. A vers az 1951-es *Lengyel költők antológiájá*-ban jelent meg, amikor az író 19 éves volt. Említettem neki valamikor a dolgot, a negyedszázaddal későbbi világhírnév szerény bevezetőjének titulálva a verset. Csodálkozva nézett rám, nem emlékezett rá. Talán nem akart rá emlékezni. Pedig semmi szégyellnivaló nincs e fiatalos hévvel megírt versben. Egyébként néhány évvel később ugyanerről a Nowa Hutáról írt egy megalkuvást nem tűrő riportot, amelyben elsőként leplezte le a szocialista realista képmutatást és a sztálinizmus erkölcsi nyomorát.

Kapuściński – Harc a jó hírnévért

2010-ben több okból is forrongott Lengyelország. Nem csupán politikai viharra gondolok. Bár – mint a Nobel-díjas Szymborska írta – manapság mindent áthat a politika. A vihar, amelyről most szólok, a kiváló riporter íróról, Ryszard Kapuścińskiról szóló könyv miatt tört ki. Evangéliumian csöndes ember volt, és mégis szinte az egész világon ismerték. Szerény, másokra odafigyelő, nyitott, mindenkit meghallgatni kész, mások sorsára érzékeny ember volt, s mégis magára vonta a legnagyobb figyelmet, általános hírnév és dicsőség övezi. Mindezt rendkívüli, lebilincselően olvasmányos, ugyanakkor költői riportregényeinek köszönhette, amelyekkel tévedhetetlen pontossággal tárta fel személyes és közösségi egzisztenciánk legérzékenyebb pontjait.

A világ a 80-as évek elején fedezte fel őt *A császár* szerzőjeként, mely a zarnokság tanulmánya, helyzetjelentés, de ugyanakkor szépirodalom is, Etiópia parabolikus víziója, amelyben mi, Közép-Európa lakói saját tapasztalatainkra ismerhettünk. Majd ezt követték a további nagy, a nemzetközi hírnevét megalapozó művek: *A sahinsah*, *A birodalom*, *a Heban*, *Utazások Hérodotossszal* és a *Lapidárium* kötetei.

A „riporterek császára”-ként emlegetett és a „XX. század újságírója”-nak megválasztott Ryszard Kapuścińskit kezdték az irodalmi Nobel-díj esélyesei között is emlegetni. Műveit tizenöt-husz nyelvre lefordították, színpadra alkalmazták, a világ különböző tájain díjjal (díjakkal) jutalmazták, nagy írók, gondolkodók, olyanok mint Updike, Salmon Rushdie, García Márquez, Susan Sontag, tüntették ki figyelmükkel. Úgy tűnt, hogy Kapuściński boldog, befutott, sikeres író. Annál is inkább, mivel itt, Lengyelországban honfitársai között is rengeteg olvasója és rajongója akadt, saját hazájában is csodálták mint író, erkölcsi tekintélyt, mestert. Minden arra mutatott, hogy a mondás, miszerint *Senki sem lehet próféta a saját hazájában*, az ő esetében nem volt érvényes.

De már a 90-es években, amikor Lengyelországban erőre kaptak a dekommu-nizációs és átvilágítási törekvések, Kapuściński mindinkább szorongott amiatt, hogy áldozatául esik ezen törekvéseknek. Félt, hogy az „inkvizítorok” matatni kezdenek az életrajzában, és előrángatnak a múltjából valamit, amit nyomban egész eddigi életműve ellen fordíthatnak, őt magát pedig befeketítik és meg-bélyegzik. Sikerült ez elől elmenekülnie. A másvilágra. 2007 januárjában meg-halt. Pár hónappal később a *Newsweek* hasábjain megjelent egy szenzációs hír Kapuścińskinak az államvédelmi hivatallal való együttműködéséről. Az „ügynö-ki akták” feltárása végül is megtisztította őt. Eloszlatta a találgatásokat, elhárította a gyanúsítgatást. A dokumentumokból kiderült: ártatlan!

De ha nem halt volna meg Kapuściński, biztosan belebetegedett volna. Ő maga sohasem lépett fel senki ellen, de önmagával szemben sem tudta volna elviselni – a legtapintatosabb – kritikát sem. A *Newsweek* a cikke után teljesen elnémult, pedig ezután is számos írás jelent meg a Mester könyveiről és lenyűgöző egyé-niségéről.

Már hosszabb idő óta rebesgették, hogy egyik legjobb tanítványa, a *Gazeta Wyborcza* kiváló riportere, Artur Domosławski monográfiát készül írni Kapuściński munkásságáról. A két nemzedékkel fiatalabb újságíró nem rejtette véka alá a Maestro (így hívta *A császár* íróját) könyvei iránti elragadtatását. Ki is fejezte csodálatát riportjaiban, amelyekben a Harmadik Világ országainak és népeinek problémáival is foglalkozott. Ezek az írások valóban kiváló tehetségről tanúskodnak. Kapuściński maga is nagyra értékelte őket, és nyilvánosan méltá-nyolta szerzőjük tehetségét. Apránként mind szorosabb baráti kapcsolat fűzte őket egymáshoz, s Kapuściński nemegyszer meghívta őt az otthonába.

Amikor a Mester halála után Artur Domosławski nekilátott a monográfiával kapcsolatos munkálatoknak, Kapuściński özvegye megnyitotta előtte a teljes otthoni irattárat, és minden lehetséges támogatást megadott neki. Meg volt róla győződve, hogy a monográfia elsősorban Kapuściński könyveinek külföldi fogadtatását fogja majd érinteni. El volt ragadtatva Domosławski lelkesedésétől, amivel az egész világon nyomon követte a Mester életútját. Hozzávetőleg egy évvel azelőtt, amikor Alicja asszonnyal beszéltem, én is éreztem, hogy milyen nagy reményt fűz férje szívbeli tanítványának munkájához. Magam is türelmetle-nül vártam Domosławski művének megjelenését. A hírt, hogy Alicja Kapuścińska bírósági úton próbálja megakadályozni a könyv megjelenését, döbbenet fogad-tam. A könyv azonban 2010-ben mégis megjelent *Kapuściński non-fiction* címmel, és nagy vihart kavart. (Magyarul *Háborúk és forradalmak költője* címmel a követke-ző évben látott napilágot.) A szerzőt, Domosławskit minden oldalról támadták. Sem a *Gazeta Wyborcza* (mellyel az 1990-es évektől maga Kapuściński is szoros kapcsolatban) munkatársai, sem az írók, kritikusok, újságírók többsége, sem az olyan ismert tekintélyek, mint Józef Życiński érsek vagy Władysław Bartoszewski professzor nem kímélték Domosławskit. Az Auschwitzot és a kommunista börtönöket is megszenvedett, nagy erkölcsi tekintélynek örvendő Bartoszewski nem titkolja, hogy a könyvet még nem olvasta! Megelégszik a közszájon forgó idéze-tekkel, véleményekkel, és főleg a férje halála után annak hírnevét védő feleség, Alicja asszony érvelésével.

Azok, akik (bizonyos megszorításokkal) Domosławski mellett tették le a garast, abból a feltevésből indultak ki, hogy a legfőbb érték az igazság, amely még a barátságánál („Amicus Plato...”), lojalitásnál, illendőségnél is fontosabb. A könyv címe is erre a perspektívára utal: „Kapuściński – non-fiction”. Domosławski a vádak ellen védekezve hangsúlyozza, hogy a teljes igazság fényében akarta megmutani a Mestert, még akkor is, ha ő maga (Kapuściński) menekült is ettől az igazságtól, rejtegette, mítoszokkal-fikcióval takargatta. És valóban. Domosławski fáradhatatlan szenvedéllyel nyomozza Kapuściński életében és írásaiban a „fikció” bármilyen megjelenésmódjait. Feltárja a gyerekkori mítoszokat (mint pl. apjának menekülése a katyni transzportból), felhánytorgatja lobbanékony ifjúságát „a föld kiátkozott népe” oldalán és későbbi kapcsolatait a párttal, visszatér a „különleges szolgálat” aktáihoz. De ez még mindig nem elég neki. Barátja és mestere „többdimenziós portréjának” elkészítéséhez magánéletét is átvilágítja. Bemutatja a Kapuściński házaspár fájdalmas kínlásait egyke lányukkal, kifürkészi Ryszard titokzatos magánéletét, és még „félénk mosolyát” is szociotechnikai fogásnak véli. Ennyit Kapuścińskiről, az emberről, de Domosławski megpróbálja feltárni a riporter Kapuściński igaz arcát is. Mindenekelőtt azt veti szemére, hogy konfabulál. Diadalittasan mutatja föl azokat az eseteket, amikor a nagy riporter írása eltér a tényektől (diagnózisának alátámasztása érdekében még az esetleges személyek véleményétől sem riad vissza). Talán nincs is teljesen tudatában, hogy mennyire fontos kérdést érint itt: a riport, és tágabban a tényfeltáró irodalom státusának kérdését, valamint a száraz tényanyag és az irodalmi kreáció elemei együttes előfordulásának módjait és lehetőségeit a riportban. Nem akarja megérteni Kapuściński érveit, hogy a fikció elemei egyszerűen elkerülhetetlenek, sőt kifejezetten hasznosak lehetnek, ha a lényegre tapintanak, és a lényegyet emelik ki. Pontosan értette ezt Kapuściński néhány kiváló méltatója, többek között Csoóri Sándor, de a hűségese – és mindenek ellenére kiváló – tanítvány szigorúan ragaszkodik a „valósághoz”. Nem akarja elfogadni, hogy a Mester legnagyobb munkáiban – Arany János szavaival – „nem a valóság, annak égi mása” található meg.

Domosławski nem veszi tudomásul, hogy az ő „non-fiction”-ként emlegetett könyve is tele van fikcióval. Csakhogy *A császár* fikciójával ellentétben, nem viszközelebb minket a legmélyebb igazsághoz.

Épp ezért Domosławski könyve hiányérzetet kelt, sőt bizonyos értelemben rossz érzést hagy maga után. Kemény munka és nem mindennapi tehetség eredménye a mű, de mintha eleve rosszhiszemben fogant volna.

Fordította: Gedeon Márta